Mihail-George Hâncu

CONSIDERAȚII GENEALOGICE DESPRE *PALIA ISTORICĂ* ÎN RAPORT CU TRADUCERILE EI SLAVONE ȘI ROMÂNEȘTI

Cercetarea de față este dedicată unui aspect mai puțin cercetat al tradiției manuscrise a *Paliei istorice*, un text bizantin redactat începând din secolul al IX-lea[1] care conține o repovestire a istoriei biblice veterotestamentare de la Facere până la domnia lui David, completată cu episoade apocrife și comentarii teologice privitoare la Psalmi și la imnografia bizantină. Popularitatea textului în spațiul bizantino-slav a fost de asemenea natură, încât era considerat ca fiind chiar o alternativă viabilă la lectura Vechiului Testament[2]. Denumirea a fost dată de către cercetători pentru a o distinge de *Palia interpretată* (care are un conținut mai polemic) și *Palia cronografică* (în care istoria biblică este urmată de un cronograf)[3]. Dar, așa cum observa Rostislav Stankov, cele trei lucrări nu erau atât de clar delimitate unele de celelalte în tradiția manuscrisă slavonă, conform căreia atât *Palia interpretată*, cât și *Palia istorică* erau adesea intitulate la fel, și anume Книга бытиꙗ нб҃си и ꙁемли (*Cartea facerii cerului și pământului*)[4]. De altfel, nici *Palia istorică* nu este lipsită de pasaje polemice în care sunt condamnate anumite interpretări ale tradiției veterotestamentare, cum ar fi aceea că Lucifer a căzut pentru că nu a vrut să se închine omului zidit de Dumnezeu[5].

Textul grecesc (pe care îl vom numi **PHG**) are la momentul actual o singură ediție filologică, și anume cea făcută în 1893 de către Athanasius Vassiliev în baza unui manuscris cu numeroase lacune (cod. Vindobonensis theol. 247 din secolul al XVI-lea, conservat la Biblioteca Națională a Austriei), colaționat cu un alt manuscris care, deși umplea câteva din goluri, era lacunar în partea finală (cod. Ottobonianus gr. 205 din secolul al XV-lea, conservat la Vatican). La momentul editării textului grecesc, Vassiliev atrăgea atenția asupra existenței a încă trei manuscrise la care nu avea acces, între care unul – cod. Marcianus gr. 501 de la Veneția – era din secolul al XIV-lea[6].

---

[1] Așa cum observă William Adler în cuvântul-înainte la traducerea engleză a textului grecesc (W. Adler, "*Palaea Historica* ('The Old Testament History')", în R. Bauckham, J. R. Davila, A. Panayotov (eds.), *Old Testament Pseudepigrapha. More Noncanonical Scriptures*, Grand Rapids (MI), 2013, p. 588), acest *terminus post quem* se poate stabili în baza aluziei la opera Sfântului Teodor Studitul (759–826).

[2] E. Turdeanu, *Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament*, Leiden, 1981, p. 392.

[3] M. Skowronek, *Palaea Historica. The Second Slavic Translation. Commentary and Text*, Łódź, 2016, p. 21–22.

[4] Р. Станков, „Слово Пꙗлѣꙗ в древней славянской письменности", în С. Арнаудова (ed.), *Акы бъчела любодѣльна. Юбилеен сборник в чест на доц. д-р. Цветанка Янакиева, ст. н. с. II ст. д-р Павел Георгиев и доц. Валентин Кулев*, Шумен, 2010, p. 67–80.

[5] M. Moraru, A. Moraru (ed.), *Palia istorică*, București, 2001, p. 102. Vezi și M.-G. Hâncu, "«Begin as You Mean to Go On»: The Opening Chapters of the *Palaea Historica* in Greek, Slavonic, and Romanian", în *Études balkaniques*, 2021, p. 236–237, pentru o discuție mai detaliată a acestui pasaj în raport cu textul grecesc și cel slavon.

[6] A. V. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Mosquae, 1893, p. L–LI.

LR, LXXV, nr. 2–3, p. 359–370, București, 2026

DOI: 10.59277/LR.2026.2-3.12

Neajunsurile celor două manuscrise utilizate nu îi erau necunoscute editorului, care marca în repetate rânduri lipsurile prin expresii latinești de tipul *plura exciderunt*, *quaedam exciderunt* sau *non pauca exciderunt*. Lui William Adler i se datorează o traducere în limba engleză a textului editat de către Vassiliev, prilej cu care cercetătorul american a atras atenția asupra necesității unei ediții noi a PHG[7]. Într-un articol din 2020, Adler prezenta tradiția manuscrisă a textului grecesc, menționând că identificase peste douăzeci de copii, „majoritatea complete și adesea superioare martorilor utilizați de către Vassiliev", căruia îi recunoștea meritul de a fi făcut anumite emendări asupra textului grecesc pe care aveau să le confirme manuscrisele nepublicate[8]. Articolul lui Adler din 2020 conține, în anexă, și o listă a cincisprezece manuscrise citate în cadrul studiului, trimițând totodată și la baza de date *Pinakes* pentru o listă aproape completă a acestora. În 2022, Adler transmitea vești privitoare la stadiul actual al ediției într-un articol publicat pe pagina Departamentului de Filosofie și Studii Religioase de la NC State University: la momentul respectiv, transcrisese toate manuscrisele cu excepția unuia și introdusese lecțiunile de variante pentru o treime din documentul ediției[9]. La ora actuală, însă, ediția continuă să nu fi fost finalizată, astfel încât cercetarea mea s-a bazat în primul rând pe ediția lui Vassiliev și pe câteva dintre manuscrisele citate de către Adler care mi-au fost la îndemână.

Palia istorică a beneficiat de două traduceri slavone: prima dintre ele (pe care o vom numi **PHS I**) a fost editată de către filologul rus A. N. Popov în 1881[10], pornind de la trei manuscrise de redacție rusească (două din jurul anului 1460 și unul din jurul anului 1620, toate conservate la Moscova), despre care editorul observa că păstrau urme ale unui protograf bulgăresc pierdut[11]. Cercetările lingvistice ale lui T. A. Sumnikova[12] și ale lui Rostislav Stankov[13] au subliniat alte elemente de ortografie mediobulgară ale textului PHS I, iar Emil Turdeanu propunea localizarea primei redacții a traducerii în zona de vest a Macedoniei, înainte de secolul al XII-lea, de unde ar fi ajuns în spațiul rusesc prin intermediul unei copii mediobulgare[14]. În privința termenului *post quem*, Rostislav Stankov propunea sfârșitul secolului al X-lea, având în vedere anumite trăsături care puteau indica existența unui original scris în alfabetul glagolitic (și anume confuzia dintre numeralele „doi" și „trei", marcate prin litera **в** în alfabetul chirilic, respectiv cel glagolitic). Într-un studiu mai recent, Johannes Reinhart limita datarea *post*

[7] W. Adler, "*Palaea Historica* ('The Old Testament History')", p. 585.

[8] W. Adler, „Observations on the Textual Transmission of the *Palaea Historica* in Greek", C. Böttrich, D. Fahl, S. Fahl (ed.), *Von der Historienbibel zur Weltchronik. Studien zur Paleja-Literatur*, Leipzig, 2020, p. 64–94.

[9] https://philrel.chass.ncsu.edu/news/2022/06/03/work-in-progress-adler-on-the-palaea-historica/ (consultat pe 6 septembrie 2026).

[10] А. Н. Попов, „Книга бытия небеси и земли (Палея историческая) с приложением сокращенной палеи русской редакции", în *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, 1, 1881, p. 1–172.

[11] *Ibid.*, p. XXIX.

[12] Т. А. Сумникова, „К проблеме перевода Исторической палеи", în В. Ф. Дубровина (ed.), *Изучение русского языка и источниковедение*, Москва, 1969, p. 27–39.

[13] Р. Станков, *Лексика Исторической палеи*, Велико Търново, 1994.

[14] E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 393–394.

quem la secolul al XI-lea[15]. Deși au mai fost identificate manuscrise ale PHS I[16], nu este planificată nicio ediție nouă a acestei prime traduceri.

Existența celei de-a doua traduceri slavone (pe care o vom numi mai departe **PHS II**) a fost postulată de către M. Speranskiy în baza ms. 24 de la Mănăstirea Krušedol[17]. Data relativ târzie a acestui manuscris (secolul al XVI-lea) a reprezentat principalul temei al teoriei lui Speranskiy că a doua traducere a apărut ca urmare a pierderii accesului la PHS I înainte de secolele XV–XVI. Deși atrăgătoare prin legătura care se putea face cu căderea statului bulgar la finele secolului al XIV-lea, această teorie a fost contrazisă prin descoperirile făcute de către Reinhart, care a identificat o copie parțială a PHS II în cod. Vindob. slav. 158, din 1385[18].

Textul PHS II a fost editat de către cercetătoarea poloneză Małgorzata Skowronek în 2016, pornind de la mai multe manuscrise, dintre care patru erau complete și redactate cu ortografia sârbească de Raška (secolele XIV–XVII)[19]. Printre copiile parțiale ale PHS II se numără și o selecție de 22 de capitole conservată în ms. SB III22 de la Biblioteca Sfântului Sinod din București, redactată în ortografia mediobulgară moldovenească. Tot la București, în ms. sl. 358 de la Biblioteca Academiei Române, se găsește un fragment de trei capitole.

Traducerea românească a *Paliei istorice* (pe care o vom numi mai departe **PHR**) se păstrează în două manuscrise de la Biblioteca Academiei Române: ms. rom. 469 din prima jumătate a sec. XVII și ms. rom. 5054. Prezența *Paliei* în ms. rom. 469 a fost observată mai întâi de către Moses Gaster în 1882, dar mutarea manuscrisului la Moscova în timpul Primului Război Mondial i-a împiedicat pe cercetătorii români să se aplece cu mai mare atenție asupra sa înainte de restituirea manuscrisului în 1957[20]. Acest text acefal (care începe de la viața lui Avraam) a reprezentat baza inițială a ediției făcute de Alexandra Moraru și Mihai Moraru în 2001. Editorii însă au avut parte de norocul nesperat ca al doilea manuscris să fie identificat în timp ce finalizau ediția. Această descoperire i se datorează Luisei Valmarin, care, investigând ms. rom. 5054 pentru a studia *Hexameronul* atribuit lui Epifanie al Ciprului, a observat că, în urma titlului și a câtorva paragrafe care proveneau într-adevăr din *Hexameron*, continuarea era, de fapt, *Palia istorică*[21]. Studiul lingvistic efectuat de către Alexandra Moraru și Mihai Moraru a permis stabilirea faptului că ambele manuscrise aveau la bază o copie moldovenească[22], dar că arhetipul provenea din regiunea

[15] M. Skowronek, *op. cit.*, p. 24–25.

[16] Vezi J. Reinhart, „Die älteste Bezeugung der Historischen Paläa in slavischer Übersetzung (Cod. Slav. Vindob. Nr. 158)", în *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 73, 2007, p. 60–61.

[17] М. Н. Сперански, „Историјска Палеја, њени преводи и редакције у старој словенској књижевности", *Споменик Српске краљевске академије* 16, 1892, p. 13.

[18] M. Skowronek, *op. cit.*, p. 25.

[19] *Ibid.*, p. 14–19.

[20] M. Moraru, A. Moraru, *op. cit.*, p. 9.

[21] *Ibid.*, 14.

[22] Așa cum observă Al. Mareș, *Cărțile populare*, București, 2006, p. 297, *Palia istorică* nu este singura scriere apocrifă din ms. BAR rom. 469 care să aibă surse moldovene.

vest-transilvăneană[23], datând de la începutul secolului al XVII-lea sau chiar din secolul al XVI-lea[24].

Deși, așa cum am arătat în studii precedente[25], se poate demonstra apartenența *Paliei* românești la tradiția primei traduceri slavone a *Paliei* fie și numai în baza capitolelor de incipit (chiar și ținând cont de completarea din *Hexameronul* lui Epifanie al Ciprului), consider că un indicator tot atât de interesant se poate găsi în secțiunea privitoare la viețile lui Iacob și Iosif.

În primul rând, textul românesc se deosebește de celelalte versiuni editate prin prezența a două interpolări bazate pe textul Genezei, asupra cărora atrag atenția și editorii textului românesc[26]: prima dintre ele se găsește între f. 83^{v} și 86^{v} în ms. rom. BAR 469 (33^{r}–34^{r} în BAR 5054) și descrie episodul rugăciunii lui Iacob din Gen. 32:13–30), iar a doua, care descrie copilăria lui Iosif (Gen. 37:2–28), se găsește între f. 87^{v}–94^{r} (respectiv f. 34^{r}–35^{r}), fiind plasată între genealogia fiilor lui Iacob și episodul vânzării lui Iosif de către frații săi. Editorii textului românesc observă că aceste completări „nu sunt marcate în niciun fel în text, ele urmând cursul firesc al narațiunii (de multe ori chiar în cadrul aceleiași fraze), mai amplă în raport cu cea greacă și slavă, care coincid în general”[27]: într-adevăr, la nivelul textelor editate până acum, chiar și ținând cont de publicarea recentă a PHS II, se poate observa că aceste completări nu apar decât în PHR, textul *Paliei istorice* tinzând să fie mai concis (întrucât narațiunea trece direct de la plecarea lui Iacob din casa lui Laban la enumerarea fiilor lui Iacob și apoi la episodul vânzării lui Iosif în PHG, PHS I și PHS II). Am putea presupune, în absența unor date contrarii furnizate de către viitoarea ediție a PHG, că aceste completări veterotestamentare îi aparțin traducătorului român, deși nu este exclusă nici existența unui model slavon în care aceste pasaje să fie mai extinse decât în celelalte versiuni editate.

Una dintre cele mai interesante diferențe de conținut din cadrul acestor capitole o reprezintă narațiunea privitoare la felul în care Iacob a obținut dreptul de a se căsători cu fiicele lui Laban, Lia și Rahila. În acest sens am citat în mod ilustrativ pasajul în cele patru versiuni:

> **PHG:** Καὶ ἀναστὰς Ἰακὼβ ἀπῆλθεν εἰς [τὴν] χώραν Χαλδαίων καὶ ᾤκησεν μετὰ Λάβαν καὶ ἔλαβεν τὰς δύο θυγατέρας Λάβαν γυναῖκας. ἔλαβεν δὲ αὐτὰς οὕτως· ἠρετήσατο [δὲ] τὴν Ραχὴλ ὅτι ἦν ὡραία τῷ εἴδει, ὁ δὲ Λάβαν συνέθεντο δοῦναι αὐτῷ ταύτην, διὰ δὲ τὸ εἶναι τὴν Λίαν πρώτην ἐπλάνησεν τὸν Ἰακὼβ ἐν τῷ θαλάμῳ αὐτῆς καὶ εἰσήνεγκεν αὐτῷ τὴν Λίαν. γνοὺς δὲ ὁ Ἰακὼβ τὸ δρᾶμα ἐλυπήθη [καὶ εἶπεν αὐτῷ· καὶ διὰ τί τοῦτο ἐποίησας]; καὶ εἶπεν αὐτῷ Λάβαν· δούλευσον καὶ εἰς αὐτὴν καὶ ἀναλάβῃς καὶ ταύτην. καὶ ἐδούλευσεν [αὐτῷ] χρόνους ἑπτά· τρεῖς [διὰ] τὴν Λίαν καὶ τέσσαρας [διὰ] τὴν Ραχήλ[28].

[23] M. Moraru, A. Moraru, *op. cit.*, p. 45.

[24] *Ibid.*, p. 27.

[25] M.-G. Hâncu, „Begin as You Mean…”; M.-G. Hâncu, „*Parens semper incertus*: On Genealogical Fluctuations in the Greek, Slavonic, and Romanian Versions of the *Palaea Historica*”, în Lora Taseva, Milen Petrov, Malamir Spasov, *Continuity, Unity, Cultural and Linguistic Diversity in Southeastern Europe (Medieval and Modern Times)*, Sofia, 2025, p. 216–237.

[26] M. Moraru, A. Moraru, *op. cit.*, p. 54.

[27] M. Moraru, A. Moraru, *Palia istorică*, p. 54.

[28] A. Vassiliev, *op. cit.*, p. 224–225.

PHS I: Въставъ іаковъ и иде в землю халдеискоую, и вселисѧ съ лаваномъ. и поѧтъ себѣ жены wбѣ дщери лавановѣ. поѧтъ же ѥ̆ сице. вѣзлюби рахилїю, зане баше красна. и wбѣщаса емоу лаванъ дати ѥѧ. баше же бо лїа прьвая емоу. и прельсти іакова въ чертозѣ и введе емѹ̑ лїю. разоумѣвъ іаковъ бывшее, печаленъ бы̑ и рече емоу лаванъ поработаи ми и за сїю и вѣзми и тоу. и работа лаваноу іаковъ ◦ѕ̄◦ лѣт. за лїю три лѣта и за рахилїю четыре лѣта[29].

PHS II: И вьставь иѧковь поиде вь землю халдеискоую и жить сь лавомь и поеть двѣ дьщери лавовѣ жены себѣ и поет же ѥ̆ сице, вѣзлюби рахиль понеже бѣ красна, и лавань wбѣща се [дати ю емѹ̑], нь лии прьвеи бы̑, прѣльсти его вь ложници, и вьведе лию. разѹ̑ме же иѧковь дѣло и wскрьби се. и рече емоу лавань работаи ми и за сию и поими ю. и работа за ◦ѕ̄◦ лѣ̄, г̄ за лию, и ◦д̄◦ за рахилїю[30].

PHR: *Și să sculă Iacov și să duse în țara haldeilor și să sălășlui cu Lavan. Și-ș luo Iacov șie muieri 2 feate ale lui Lavan; și așa le luo, că iubie pe Rahilia, că era foarte tânără și frumoasă. Deci i se giuruise Lavan că i-o va da și sluji Iacov pentru Rahilia 7 ani. Iară ceaealaltă fată a lui Lavan, Liia, era bătrână și boliia de ochi. Și înșelă Lavan pre Iacov așa, că în locul Rahiliei îi deade într-acea noapte pre Lia. Și când fu demineață, să sculă Iacov și precepu toate câte fură și fu scârbit foarte și dzise: „Pentru ce ai făcut aceasta, Lavane? De au nu pentru Rahilia îț slujii ție 7 ani? Dară căce feceș așa, de mă obidiș?” Iară Lavan dzise: „Nu easte așa obiceaiul în țara noastră, a da sora cea mai mică înaintea surorei cei mai mari; ci-m slujaște mie și alți 7 ani, și-ț voi da ție și pre aceasta”. Și sluji Iacov și alții 7 ani la Lavan pentru Rahilia*[31].

O primă diferență dintre textul românesc și celelalte versiuni o reprezintă descrierea mai detaliată a Liei, conformă cu textul veterotestamentar, în vreme ce PHG, PHS I și PHS II doar menționează faptul că era mai în vârstă decât sora ei Rahila. Notabilă însă, este o diferență de conținut: pe când textele PHG, PHS I și PHS II sunt în perfectă concordanță asupra faptului că Iacob a lucrat șapte ani pentru ambele fiice ale lui Laban (și anume trei pentru Lia și patru pentru Rahila), textul românesc prezintă o versiune amplificată, mai apropiată de textul veterotestamentar, în care Iacob lucrează șapte ani pentru Lia și alți șapte pentru Rahila. S-ar putea presupune că eroarea comună textelor editate grecești și slavone a rezultat dintr-o variantă abreviată a narațiunii biblice în care s-ar fi specificat doar faptul că Iacob a lucrat șapte ani pentru Rahila, din care ar fi rezultat interpretarea că de vreme ce Iacob a trebuit să lucreze mai întâi pentru mâna fetei mai mari înainte să obțină mâna Rahilei, atunci cei șapte ani puteau fi înțeleși ca fiind pentru Rahila, deci și pentru Lia. Din această simplificare a apărut completarea caracteristică *Paliei istorice*, și anume că trei din cei șapte ani au fost pentru Lia și patru pentru Rahila. Deși putem presupune că această emendare și amplificare a textului este meritul traducătorului român, nu este încă exclusă posibilitatea ca modelul slavon pierdut să fi conținut deja această corectură. Un pas important în direcția clarificării acestei întrebări îl va reprezenta publicarea noii ediții a PHG de către William Adler.

[29] А. Н. Попов, *op. cit.*, p. 57–58.
[30] M. Skowronek, *op. cit.*, p. 95.
[31] M. Moraru, A. Moraru, *op. cit.*, p. 147.

Al doilea pasaj din capitolele privitoare la Iacob și Iosif asupra căruia vom atrage atenția în acest studiu se referă la enumerarea celor doisprezece fii ai lui Iacob, care, așa cum am menționat mai sus, prefațează prezentarea vieții lui Iosif:

> **PHG:** Ἰωσὴφ καὶ Βενιαμὴν ἀπὸ τῆς Ραχιήλ, οἱ δὲ λοιποὶ Ρουβίμ, Συμεών, Λευί, Ἰούδας καὶ ὁ Ἰσ(σ)άχαρ ὑπῆρχον τῆς Λίας. ὁ δὲ Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλίμ, Δὰν [ὑπῆρχον τῆς] Ζελφᾶς. Γὰδ [καὶ] Ἀσὴρ ὑπῆρχον τῆς Βάλας. καὶ [ἡ] μὲν Ζελφὰ ἦν θεράπαινα τῆς Λίας, ἡ δε Βάλα τῆς Ραχιήλ. Ἐφθόνησαν δὲ οἱ δέκα ἀδελφοὶ τὸν Ἰωσὴφ καὶ ἐπώλησαν αὐτὸν τοῖς Ἰσμαηλίταις καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν ἐν Αἰγύπτῳ[32].
>
> **PHS I:** и бѣ Иωсидь и Венїаминнь ѿ Рахилїа. Роувимъ же и Симиѡ̑ и Левгїи, и Июда, и Завлонъ, и Невталй ѿ Лїа. Исахарь и Данъ ѿ Зельфы. а Гадъ и Асиръ ѿ Валы. Зельфа же бѣ рабыни Лїина, а Вала бѣ Рахилина. Завидѣхоу же ѳ҃ бра҃и Иωсифоу и проданъ бы҃ Измаилтѣномъ и ведоша его въ Єгупетъ[33].
>
> **PHS II:** И беше Иωсифь, и Венеаминнь ѿ Рахиль. Прочи же, Рꙋвимь, Симеѡнъ Леви, Июда, Исахарь бѣше ѿ Лие. И Зелва оубо бѣше раба Лиина, Вала же Рахилина. И позавидевше еди҃ на десете братие Иωсїфꙋ҃ продаше его исмаилтеномь и ѿведоше его вь Єгупь[34].
>
> **PHR:** *Iosif și Veniamin era din Rahilia; iară Ruvim, și Simeon, și Levie, Iuda și Zavulon și Neftalim era din Lia. Isahar și Dan era din Zelfia. <Gad> i Asir era din Vala. Zelfa era roabă Liinei. Și urâră cei 10 frați pe Iosif. Și era Iosif de 17 ani. Și era de păștea cu frații săi oile părinților săi.* [interpolare din Gen. 37:2–28][35] *Și deaca trecură neguțătorii Madiamului, ei scoaseră pre Iosif din groapă. Și-l deaderă pre îns ismailteanilor. Și-l duseră în Eghipet*[36].

Toate cele patru versiuni îi prezintă pe cei doisprezece fii și îi distribuie în funcție de mamele lor, începând cu copiii Rahilei (care sunt, în mod invariabil, Iosif și Veniamin), copiii Liei, copiii roabei Liei, Zilpa, respectiv copiii roabei Rahilei, Bilha. În PHS II, copiii celor două roabe sunt omiși, deși se conservă enunțul care explică cine erau Zilpa și Bilha. Existența fiilor trecuți sub tăcere reiese, însă, din propoziția imediat următoare, care specifică faptul că pe Iosif îl urau cei unsprezece (еди҃ на десете) frați. Această informație se contrazice cu cea din textul biblic, în care doar cei zece frați vitregi ai lui Iosif (și deci nu și Veniamin) erau vinovați de vânzarea lui, dar este un fapt că textul *Paliei* din PHG, PHS I și PHR nici nu specifică la vreun moment dat care erau cei zece frați care îl urau pe Iosif, astfel încât calculul eronat prezent în toate manuscrisele editate ale PHS II se poate explica printr-o emendare excesivă a noului traducător[37]. Din nou, însă, această explicație se susține doar în măsura în care ne limităm la textele *editate* la ora actuală.

---

[32] A. Vassiliev, *op. cit.*, p. 225.

[33] А. Н. Попов, *op. cit.*, p. 58–59.

[34] M. Skowronek, *op. cit.*, p. 95–96.

[35] Vom omite completarea extinsă prezentă în textul românesc.

[36] M. Moraru, A. Moraru, *op. cit.*, p. 149–151.

[37] M.-G. Hâncu, „«And They Joined Him in Elphegor»: On the Relationship Between the Romanian Translation of the *Palaea Historica* and Its Slavonic Model”, *Revue des Études Sud-Est Européennes* 62, 2024, p. 157–158.

În tabelul sinoptic ce urmează, vom prezenta genealogia celor doisprezece fii ai lui Iacob, prezentând pe coloanele verticale mamele lor în cele patru versiuni editate ale *Paliei* și în *Septuaginta*[38]. Pentru a oferi o imagine mai clară a variațiilor prezente în aceste texte, am optat să notez în paranteze, după numele fiecărei mame, și numărul fiului în respectiva enumerare, întrucât, așa cum se va vedea, fiii nu doar că fac schimb de locuri, dar Lia are, uneori, chiar mai puțini fii decât în Biblie:

	Septuaginta	**PHG**	**PHS I**	**PHS II**	**PHR**
Iosif	Rahila (1)	Rahila (1)	Rahila (1)	Rahila (1)	Rahila (1)
Veniamin	Rahila (2)	Rahila (2)	Rahila (2)	Rahila (2)	Rahila (2)
Ruben	Lia (1)	Lia (1)	Lia (1)	Lia (1)	Lia (1)
Simeon	Lia (2)	Lia (2)	Lia (2)	Lia (2)	Lia (2)
Levi	Lia (3)	Lia (3)	Lia (3)	Lia (3)	Lia (3)
Iuda	Lia (4)	Lia (4)	Lia (4)	Lia (4)	Lia (4)
Isahar	Lia (5)	Lia (5)	Zilpa (1)	Lia (5)	Zilpa (1)
Zabulon	Lia (6)	Zilpa (1)	Lia (5)	–	Lia (5)
Dan	Bilha (1)	Zilpa (2)	Zilpa (2)	–	Zilpa (2)
Neftali	Bilha (2)	Zilpa (3)	Lia (6)	–	Lia (6)
Gad	Zilpa (1)	Bilha (1)	Bilha (1)	–	Bilha (1)
Așer	Zilpa (2)	Bilha (2)	Bilha (2)	–	Bilha (2)

În primul rând, niciuna din cele patru versiuni editate ale *Paliei istorice* nu corespunde cu textul Vechiului Testament și al *Septuagintei*. Atât în PHG, cât și în PHS II, Lia nu are decât cinci fii, în timp ce al șaselea, Zabulon, îi este atribuit roabei sale Zilpa, în varianta din PHG (și, putem presupune, inclusiv în PHS II, deși toate manuscrisele editate omit numele copiilor celor două roabe). În PHS I și PHR, Lia are șase fii (inclusiv pe Zabulon), dar îi este atribuit Neftali, fiul roabei Rahilei, în timp ce Isahar îi este atribuit Zilpei. În toate versiunile în afară de PHS II, fiii roabei Liei, Gad și Așer, îi sunt atribuiți în mod constant Bilhăi, în timp ce copiii Bilhăi îi sunt atribuiți celeilalte roabe în PHG, pe când în PHS I și PHR, unul din fiii îi este atribuit Liei, iar celălalt Zilpei. La nivel lexical, cea mai evidentă influență a textului PHS I asupra traducerii românești din PHR o reprezintă utilizarea formei *Liinei* în ms. BAR rom. 469, provenită din adjectivul posesiv slavon[39] лиина, pe care traducătorul a marcat-o suplimentar cu desinența de genitiv singular. Deși această formă era deja subliniată în ediția din 2001 ca provenind din modelul slavon[40], oferindu-se explicația corectă că nu era o eroare ortografică, ci o adaptare a adjectivului posesiv, acum se poate face completarea că este nu numai vorba de o marcă a textului slavon în raport cu textul grecesc, ci și a primei traduceri slavone în raport cu cea de-a doua, în care nu sunt atestate

[38] Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi (coord.), *Septuaginta. Vol. I: Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul*, București, 2004.

[39] Vezi P. Olteanu, *Slava veche și slavona românească*, București, 1975, p. 92.

[40] M. Moraru, A. Moraru, *op. cit.*, p. 48.

în acest context decât forme tradiționale de genitiv singular. Forma *Liinei* o găsim, însă, corectată în ms. BAR rom. 5054 ca *Liei*, probabil în urma intervenției copistului.

Acest pasaj genealogic al *Paliei istorice* are, din punctul nostru de vedere, o importanță deosebită în vederea stabilirii filiației traducerii românești din PHR, care se aseamănă doar cu textul slavon al PHS I, în timp ce variantele editate ale PHG și PHS II sunt în concordanță unele cu altele, însă fără ca vreunul din aceste manuscrise să corespundă cu textul biblic. Cu toate acestea, trebuie ținut cont de faptul că ediția textului grecesc pornește de la două manuscrise cu anumite defecte. Dat fiind că ediția promisă de către William Adler, deși se află într-un stadiu avansat, continuă să nu fie disponibilă cercetătorilor, am ales să consultăm patru dintre manuscrisele suplimentare identificate de către el în studiul din 2020[41] și la care am putut avea acces prin intermediul copiilor digitale: cod. Escorialensis gr. 455 din sec. XIII (cel mai vechi dintre cele identificate de către editorul american); cod. Marcianus gr. VII 21 din sec. XVI; cod. Vindobonensis historicus gr. 119 din sec. XVI și cod. Parisinus IFEB gr. 34 din sec. XVI. Pentru toate cele patru manuscrise am verificat pasajele referitoare la anii lucrați de către Iacob pentru Lia și Rahila, respectiv genealogia fiilor lui Iacob.

Manuscrisul cel mai vechi, cod. Escorialensis gr. 455, a fost descris de către Gregorio de Andrés în volumul al treilea al catalogului de manuscrise grecești ale Bibliotecii Mănăstirii El Escorial. Deși codicele a putut fi datat ca fiind din secolul al XIII-lea, nu sunt prezentate informații privitoare la copiști sau la mănăstirea de unde provine manuscrisul grecesc. Ceea ce se știe, însă, este că s-a aflat în biblioteca filosofului venețian Franciscus Patricius în secolul al XVI-lea[42]. *Palia istorică* se află între f. 1^{r}–37^{r}, iar pasajele relevante cercetării noastre se află ambele la f. 13^{r}. În partea superioară a filei, pe coloana stângă, găsim enunțul καὶ ἐδούλευσεν χρόνους ἑπτά· τρεῖς τὴν Λίαν καὶ τὴν Ραχιήλ τέσσαρας („și a lucrat șapte ani: trei pentru Lia și pentru Rahila patru"), care este aproape identic cu cel din ediția PHG, exceptând ordinea cuvintelor în final, unde în locul unei structuri paralele („trei pentru Lia, patru pentru Rahila") se utilizează o structură chiastică („trei pentru Lia, pentru Rahila patru"). Pe aceeași coloană, în partea inferioară a filei, întâlnim aceeași genealogie ca în textul editat al PHG: Ἰωσὴφ καὶ Βενιαμὴν ἀπὸ τῆς Ραχιήλ, οἱ δὲ λοιποὶ Ρουβίμ, Συμαιὼν, Λεβὶ, Ἰούδα καὶ ὁ Ἰσάχαρ ὑπῆρχον τῆς Λίας. ὁ δὲ Ζαβουλὼν, Δὰν καὶ Νεφθαλίμ, ὑπῆρχον τῆς Ζελφᾶς. Γὰδ καὶ Ἀσὴρ ὑπῆρχον τῆς Βάλας. Singurele diferențe față de ediția lui Vassiliev constau în câteva variații ortografice (Συμαιὼν; Λεβὶ), respectiv în reordonarea discretă a fiilor Zilpei (ceea ce este posibil să aibă legătură cu formularea nenaturală din manuscrisele editate în PHG, unde sunt prezentați ca Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλίμ, Δὰν, cu conjuncția coordonatoare plasată între primul și al doilea nume și nu între al doilea și al treilea). În afara acestor mici variații, manuscrisul cel mai vechi urmează aici tradiția conservată în varianta editată.

[41] W. Adler, „Observations on the Textual Transmission…", p. 89–90.

[42] G. de Andrés, *Catálogo de los códicos griegos de la Real Biblioteca de El Escorial*, III: *Códices 421–649*, Madrid, p. 47–52.

Al doilea manuscris consultat cu prilejul acestei cercetări este cod. Marcianus gr. VII 21, datat ca fiind din secolul al XVI-lea. Catalogul lui Mioni[43] nu oferă multe informații privitoare la sursa manuscrisului și la traseul parcurs până să ajungă în Biblioteca Marciană, cu excepția faptului că s-a aflat în colecția lui Giacomo Nani (1721–1797) cu cota cod. Naniensis CCXLIII. Acest manuscris de 114 file (care conține exclusiv *Palia istorică*) este caracterizat de interpolări considerabile în capitolul privitor la Iacob, astfel încât între episodul în care se descriu anii lucrați de către Iacob pentru soțiile sale (f. 39^{r}) și enumerarea fiilor săi (f. 44^{v}) sunt nu mai puțin de cinci file de episoade veterotestamentare absente din textul PHG. Enunțul referitor la anii lucrați este, din nou, aproape identic cu cel din ediția lui Vassiliev: καὶ ἐδουλεύσεν χρόνους ἑπτά· τρεῖς ἐν τῆ Λία καὶ τέσσαρες ἐν τὴ Ραχιήλ. În ceea ce privește genealogia fiilor lui Iacob, din nou, nu sunt diferențe de conținut față de textul editat al PHG: ἀπὸ μὲν τῆς ‘Ραχιήλ ἦν Ἰωσὴφ καὶ Βενιαμὴν· οἱ δὲ λοιποὶ Ρουβίμ, Συμεών, Λευί, Ἰούδας καὶ Ἰσάχαρ ὑπῆρχον τῆς Λίας· ὁ δὲ Ζαβουλὼν, Δὰν καὶ Νεφθαλεὶμ ὑπῆρχον τῆς Ζέλφας. Γὰδ καὶ Ἀσὴρ ὑπῆρχον τῆς Βάλας. Astfel, deși acest manuscris aduce completări considerabile față de narațiunea rezumativă a *Paliei istorice* prin intermediul interpolărilor, acestea nu aduc cu sine și o revizuire a informațiilor prezentate în textul originar– situație asemănătoare, în esență, cu cea a PHR.

Al treilea manuscris, cod. Vindobonensis historicus gr. 119, care se află actualmente la Biblioteca Națională a Austriei, a fost datat de către Herbert Hunger ca fiind redactat în jurul anului 1500, mai cu seamă prin intermediul filigranelor venețiene. Din nou, nu deținem informații despre copist sau despre locul unde a fost redactat, dar pe prima filă se găsesc notițe de *ex libris* de secol XVI: una este a lui Stephanus Niger din Padova (c. 1475–1540), discipolul cărturarului grec Demetrios Chalkokondyles, cealaltă a lui Johannes Sambucus (1531–1584)[44]. Manuscrisul îi era cunoscut lui Athanasius Vassiliev, care atrăgea atenția asupra sa, calificându-l drept „foarte demn de a fi cunoscut” (*cognitione dignissimus*), întrucât „apar urme ale unei mâini interpolatoare” (*manus interpolatricis vestigia apparent*), nereușind însă să-l pună înaintea cititorilor ediției[45]. *Palia istorică* se află între f. 1^{r} și 93^{r}, iar pasajele relevante cercetării noastre sunt la f. 35^{v}, respectiv f. 36^{r}. Enunțul privitor la anii lucrați pentru Lia și Rahila este aproape identic cu cel din PHG (cu excepția unor erori ortografice): καὶ ἐδούλευσεν χρόνυς ζ· τρις ἐν τη Λία καὶ τέσερες ἐν τῆ Ραχιήλ. Pasajul genealogic din acest manuscris, deși în esență tot similar tradiției manuscrise a PHG, merită câteva comentarii suplimentare: Ἰωσὴφ καὶ Βενηαμὴν ἀπὸ τῆς Ραχιήλ, οἱ δὲ λοιποὶ Βουβίμ, Σημεὸν, Λεβὶ, Ἰούδας Ἡσάχαρ ὑπῆρχων <τῆς Λίας>. ὁ δὲ Ζαβουλὼν, Δὰν, Νεφθαλὴμ, ὑπῆρχον τῆς Ζέλβας. καὶ ἡ μὲν Ζέλβα ἦν θεράπαινα τῆς Λίας, ἡ δε Βάλα τῆς Ραχήρ.

---

[43] E. Mioni, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum codices graeci manuscripti*, vol. II: *Codices qui in sextam, septimam atque octavam classem includuntur continens*, Roma, 1960, p. 35.

[44] Herbert Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek 1: Codices historici, codices philosophici et philologici*, Wien, p. 122.

[45] A. V. Vassiliev, *op. cit.*, p. L–LI.

Ceea ce se observă în primul rând este faptul că apar numeroase erori ortografice: numele lui Ruben este redat ca Βουβίμ, cu consoană reduplicată; numele lui Simeon este transcris ca Σημεὸν, cu litera omofonă η în loc de υ (spre deosebire de eroarea paralelă din codicele de la mănăstirea El Escorial, unde este ilustrată omofonia între ε și αι în Συμαίων); numele lui Veniamin, Isahar și Neftali ilustrează confuzia dintre ι și η; formele verbale ὑπῆρχων și ὑπῆρχον arată confuzia dintre omega și omicron; în fine, numele Rahilei apare o dată corect ca Ραχιήλ și a doua oară simplificat ca Ραχήρ. În afară de aceste greșeli ortografice, mult mai interesant este faptul că acest copist sare peste două cuvinte (pe care le-am notat cu paranteze unghiulare), astfel încât cititorului i-ar rămâne doar să deducă faptul că Ruben, Simeon, Levi, Iuda și Isahar sunt fiii Liei. Mai departe, Zabulon, Dan și Neftali sunt menționați ca fii ai Zilpei, dar sunt omiși Gad și Așer (pe care îi menționează mai sus împreună cu ceilalți frați atunci când sunt enumerați), deși se păstrează explicația privitoare la cine sunt Zilpa și Bilha, mama atribuită lui Gad și Așer în PHG. Această omisiune din urmă este în esență asemănătoare cu cea din PHS II, unde nu sunt numiți copiii roabelor, deși se păstrează paranteza despre identitatea roabelor. În ciuda tuturor acestor erori, însă, este evident și aici că textul se încadrează, la nivelul confuziei genealogice, în tradiția PHG.

Ultimul manuscris consultat, cod. Parisinus IFEB gr. 34, conservat actualmente la Institut français d'études byzantines din Paris, a fost încheiat în septembrie 1599, în baza colofonului manuscrisului. Manuscrisul a fost redactat de doi copiști: Konstantinos Mauromates (f. 104–111) și Eugenios (f. 1–103 și 112–150), autorul colofonului. *Palia istorică* se află la f. 26–103, la finele primei părți copiate de către Eugenios. La finele manuscrisului se găsește o notă istorică în care se amintește de un jaf operat în jur de 1575 de către câțiva călugări la mănăstirea Sfântului Ioan Înaintemergătorul din zona Sozopolis, ceea ce a permis alcătuitorilor catalogului de manuscrise al IFEB să presupună că manuscrisul s-a aflat în această zonă de la sfârșitul secolului al XVI-lea sau de la începutul secolului al XVII-lea, după care a rămas în zona Mării Negre până la începutul secolului al XIX-lea, ajungând apoi la Gallipoli, unde a fost prima oară catalogat de către Papadopoulos-Kerameus în 1886[46]. Pasajul privitor la cei șapte ani lucrați de către Iacob pentru fiicele lui Lavan (f. 52^{v}) este similar celor din celelalte manuscrise (cu excepția utilizării participiului aorist în loc de indicativ aorist la δουλεύσας, respectiv a câtorva ortografii rezultate din omofonii, cum ar fi τρὶς sau Λεία): καὶ δουλεύσας χρόνους ἑπτά· τρὶς ἐν τη Λεία καὶ τέσσαρας ἐν τὴ Ραχιήλ. În schimb, pasajul privitor la fiii lui Iacob, aflat pe aceeași filă, este diferit de cel din PHG: καὶ ἐγέννησεν Ἰακὼβ υἱοὺς δώδεκα· Ρουβίμ, Συμεών, Λεβὶ, Ἰούδας, Ἰσάχαρ, Ζαβουλὼν ἀπὸ τῆς Λείας· ἀπὸ δὲ τῆς Λάβας, Δὰν καὶ Νεφθαλὴμ· ἀπὸ δὲ τῆς Ζελφᾶς. Γὰδ καὶ Ἀσὴρ· Ἰωσὴφ καὶ Βενιαμὶν ὑπήρχον τῆς Ραχιὴλ· καὶ ἡ μὲν Ζελφὰ ὑπῆρχε θεράπαινα τῆς Λείας, ἡ δε Λάβα τῆς Ραχιήλ.

[46] André Binggeli, Matthieu Cassin, Vassa Kontouma, „Inventaire des manuscrits de l'Institut français d'études byzantines", în *Revue des études byzantines*, 72, 2014, p. 57–60.

În ciuda câtorva erori ortografice (mai cu seamă inversarea silabelor în numele roabei Bilha, Λάβα, probabil prin contaminare cu numele tatălui Liei și Rahilei, Laban, menționat de câteva ori mai sus în textul *Paliei istorice*), acesta este singurul dintre manuscrisele consultate până acum, în care genealogia este corectă prin raportarea la textul veterotestamentar: Lia are șase fii, pe Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Isahar și Zabulon, iar roabele au câte doi fii, fără a se mai produce inversarea lor, prezentă în celelalte versiuni. Este, poate, interesant faptul că în această versiune are loc și o comprimare a textului *Paliei istorice*, întrucât nu mai este prezentă structura obișnuită în care întâi sunt enumerați toți cei doisprezece fii ai lui Iacob și apoi sunt prezentați din nou, distribuiți în funcție de mamele lor. În acest manuscris, enumerarea celor doisprezece fii se face o singură dată, cu menționarea mamelor. Ordinea în care sunt prezentați fiii este cea din prima enumerare generală, ceea ce explică de ce fiii Rahilei sunt menționați abia după cei ai Liei și ai roabelor. Pe de altă parte, devine cu atât mai notabil faptul că acea primă enumerare din PHG *putea* fi decupată în așa fel încât să fie prezentați fiii Liei urmați de fiii Zilpei, fiii Bilhăi și, poate într-un climax, de cei ai Rahilei. Ar rămâne, deci, întrebarea dacă nu cumva toate erorile de atribuire a fiilor lui Iacob între cele patru mame rezultaseră din decizia de a se face două enumerări – una generală și una distribuită – dat fiind faptul că prima listă era absolut suficientă pentru o prezentare a fiilor în grupuri de șase (Lia) și apoi de câte doi (Zilpa, Bilha și Rahila), fără a-i mai rearanja.

În stadiul actual al analizei tradiției manuscrise a *Paliei istorice* în versiunile sale grecești, slavone și românești, se poate afirma cu destulă încredere că PHR are la bază un text slavon din tradiția PHS I (și nu a PHS II, care este mai apropiată de tradiția reprezentată de textele editate ale PHG și de trei dintre manuscrisele pe care le-am discutat în articolul de față). Pasajul referitor la condițiile îndeplinite de către Iacob pentru a se căsători cu Lia și cu Rahila a beneficiat de o corectură în PHR, unde episodul este prezentat într-o formă mai elaborată care evită calculul eronat din tradiția celorlalte ediții și manuscrise consultate ale *Paliei istorice*. În absența noii ediții a lui Adler, nu putem spune cu absolută siguranță că nu exista o ramură a tradiției manuscrise a *Paliei istorice* care să fi influențat traducerea textului românesc. Putem, însă, atrage atenția asupra faptului că existența unor episoade interpolate care să extindă narațiunea relativ schematică a textului *Paliei istorice* nu se corelează în mod necesar cu corecturi ale acestor greșeli. Astfel, deși cod. Marcianus gr. VII 21 conține un număr de episoade absente inclusiv din textul PHR, socoteala celor șapte ani este menținută. Același lucru se întâmplă și în cod. Parisinus IFEB gr. 34, care la f. 35^{v} nu numai că îndreaptă confuziile onomastice privitoare la tatăl lui Avraam, Terah (numit Nachor în PHS II), și fratele lui Avraam, Haran (adesea numit Terah în tradiția *Paliei istorice*)[47], dar include și o scurtă paranteză în care sunt numiți corect bunicul, tatăl și fratele lui Avraam.

[47] Pentru o discuție mai detaliată privitoare la sursele acestei confuzii, vezi M.-G. Hâncu, „*Parens semper incertus*…”, p. 220–228.

Enumerarea fiilor lui Iacob reprezintă un criteriu neașteptat de diferențiere a diverselor tradiții manuscrise ale *Paliei istorice*. Cu excepția cod. Parisinus IFEB gr. 34, niciuna din variantele consultate în cadrul acestei cercetări nu conține distribuirea corectă a celor doisprezece fii între cele patru mame: deși șase dintre ei sunt constant atribuiți corect (anume fiii Rahilei și patru din fiii Liei), nu există un acord clar între grupurile PHG/PHS II și PH I/PHR nici măcar în privința numărului de copii al Liei. Judecând după maniera în care genealogia lor este prezentată în mod corect în manuscrisul de la IFEB, putem propune ca sursă a erorii faptul că enumerarea inițială îi grupa deja în mod tacit în funcție de mame (Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Isahar, Zabulon [i.e. fiii Liei], Neftali, Dan [i.e. fiii Bilhăi], Gad, Așer [i.e. fiii Zilpei], Iosif și Veniamin [i.e. fiii Rahilei]), și în mod evident nu cronologic (dat fiind că Isahar și Zabulon s-au născut după fiii roabelor). De aici se va fi dezvoltat pasajul în care se specifica despre fiecare mamă ce fii a avut (incluzându-se enunțurile care explicau cine erau cele două roabe), în care s-au produs mai multe confuzii la nivelul transmiterii textuale. Deși textul *Paliei* a fost suplimentat de unii copiști cu completări din Biblie, confuziile genealogice s-au dovedit a fi nu doar variate, ci și persistente, astfel încât filologul de astăzi se găsește în fața unei veritabile serii de evenimente nefericite care pot, în mod fericit, să ofere câteva indicii privitoare la filiația traducerilor.

GENEALOGICAL CONSIDERATIONS ABOUT THE *PALAEA HISTORICA* IN RELATION TO ITS SLAVONIC AND ROMANIAN TRANSLATIONS

(Abstract)

The present study focuses on an aspect of the manuscript tradition of the *Palaea Historica,* a Byzantine text containing a summary of the Old Testament history up to the reign of David, peppered with apocryphal episodes and commentaries on the Psalms and Byzantine hymnography. This text was translated on two occasions into Church Slavonic and then into Romanian, all versions of which were edited based on the manuscripts that were available to the respective editors at the time. The passages that are being discussed within this article stem from the chapters on Jacob and Joseph and contain two noticeable departures from the Bible: firstly, Jacob is said to have worked seven years altogether for Leah and Rachel (instead of seven for each); secondly, the brief introduction of his twelve sons and their respective mothers is plagued by various errors (e.g. Leah has six children in some versions and five in others), so that none of the edited texts contains a fully correct account of these two matters. The genealogical variations between the Greek text, the two Slavonic versions, and the Romanian version are such that it is possible to ascertain which of the two Slavonic versions were used as the basis for the Romanian translation. Additionally, this study analyzes these passages in four unedited Greek manuscripts, which help provide some insight into how these errors could come to be.

Cuvinte-cheie: texte apocrife, *Palia istorică*, manuscrise grecești, traduceri slavone din greacă, traduceri românești din slavonă.

Keywords: Biblical apocrypha, *Palaea Historica*, Greek manuscripts, Slavonic translations from Greek, Romanian translations from Slavonic.

Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13
mihailhancu@gmail.com